

ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМ

№ 6
2015

ISSN 2181-6514

WWW.ITM.UZ

ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ОММАБОП ЖУРНАЛ

НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ОБЩЕСТВЕННЫЙ ЖУРНАЛ

СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

- ✓ КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШ МИЛЛИЙ ДАСТУРИ АМАЛДА
НАЦИОНАЛЬНАЯ ПРОГРАММА ПО ПОДГОТОВКЕ КАДРОВ В ДЕЙСТВИИ
- ✓ ТАЪЛИМ ФАЛСАФАСИ
ФИЛОСОФИЯ ОБРАЗОВАНИЯ
- ✓ ТАЪЛИМ КОНЦЕПЦИЯЛАРИ ТАРИХИ
ИСТОРИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ КОНЦЕПЦИЙ
- ✓ КАСБИЙ ТАЪЛИМ
ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ
- ✓ МАСОФАВИЙ ТАЪЛИМ
ДИСТАНЦИОННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ
- ✓ КАСБГА ЙЎНАЛТИРИШ
ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ОРИЕНТАЦИЯ
- ✓ ТАЪЛИМ ПСИХОЛОГИЯСИ
ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПСИХОЛОГИЯ
- ✓ УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ
НЕПРЕРЫВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ
- ✓ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ
- ✓ ОИЛА ВА МАКТАБ
СЕМЬЯ И ШКОЛА
- ✓ МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ
ДОШКОЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

Ўзбекистон Республикаси Кадрлар тайёрлаш миллий дастури – жамиятни модернизациялаш, инновацион иқтисодиётни яратиш ва фуқаролик жамиятини босқичма-босқич ривожлантиришнинг асоси

Национальная программа по подготовке кадров Республики Узбекистан – основа модернизации, создания инновационной экономики и поступательного развития гражданского общества

МУНДАРИЖА СОДЕРЖАНИЕ

Замонавий
таълим

Современное
образование

*Журнал Тошкент вилояти халқ таълими ходимларини
қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш
институтини нашри.*

*Журнал Сурхондарё вилояти халқ таълими ходимларини
қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш
институтини билан ҳамкорликда нашр этилмоқда.*

№ 6, 2015

3	2015 ЙИЛ – КЕКСАЛАРНИ ЭЪЗОЗЛАШ ЙИЛИ / 2015 ГОД – ГОД ВНИМАНИЯ И ЗАБОТЫ О СТАРШЕМ ПОКОЛЕНИИ Акрамова Ф.А., Билолова З.Б. Ўзбек оилаларида маънавий-ахлоқий муҳитни шакллантиришда кексаларнинг таъсири
9	ТАЪЛИМНИ МОЛИЯЛАШТИРИШ МАНБАЛАРИ / ФАНДРАЙЗИНГ В ОБРАЗОВАНИИ Расулов Ш.А. Молиялаштиришнинг тўғри тузилмаси ва механизмларини топиш олий таълим тизимини ривожлантиришнинг муҳим шарти сифатида
17	ТАЪЛИМ ПСИХОЛОГИЯСИ / ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПСИХОЛОГИЯ Жўраев Б. Коллеж ўқувчилари юридик тушунчаларни ўзлаштиришларида асаб тизимининг ўзига хос аҳамияти
24	ТАЪЛИМ МУАССАСАСИДАГИ ТАРБИЯ / ВОСПИТАНИЕ В УЧЕБНОМ УЧРЕЖДЕНИИ Комилова М.О., Исканжанова Ф.К. Файриижтимоий хатти-ҳаракат ва қизиқишлар болалар ва ўсмирларда хулқ оғишини келтириб чиқарувчи омил сифатида
31	ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ / ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ Алиёрова Н.О., Исмоилов Э.О., Кудиров Ш.Ш. Биомасса ва биогаз ҳосил бўлиш жараёнларини ўқитишда табиий фанлар интеграциясидан фойдаланиш имкониятлари
37	Абдурахимова С.В. Специфика преподавания аудиовизуальных технологий
41	Рустамова М.М. Меҳнат таълими дарсларида ўқувчиларнинг ижодий қобилиятларини шакллантириш технологияси (бошланғич синф ўқувчилари мисолида)
47	Тажиева А.У., Бабаниязова Н.П. Особенности реализации модульной технологии в обучении иностранному языку в академических лицеях
53	Донаева Ж.Х. Электрон дарслик – таълим жараёни унумдорлигини ошириш воситаси
59	ТАЪЛИМДА АХБОРОТ ТИЗИМЛАРИ / ИНФОРМАЦИОННЫЕ СИСТЕМЫ В ОБРАЗОВАНИИ Тайлақов У.Н. Халқ таълими ходимлари малакасини ошириш тизимида ахборот- коммуникация технологияларини қўллаш муаммолари
64	МАКТАБ ТАЪЛИМИ / ШКОЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ Норбўтаев Х., Эшқуватов Ш. Бошланғич синфларда дидактик ўйинли таълим технологияларидан фойдаланиш самарадорлиги
71	ТАЪЛИМ ТЎҒРИСИДА ҚИЗИҚАРЛИ МАЪЛУМОТЛАР / ЗАНИМАТЕЛЬНЫЕ ФАКТЫ ОБ ОБРАЗОВАНИИ

«Замонавий таълим» («Современное образование») журнали Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссияси Раёсатининг 2015 йил 20 мартдаги 214/2-сонли қарори билан докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган (13.00.00 – ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ ва 19.00.00 – ПСИХОЛОГИЯ ФАНЛАРИ бўйича).

Журнал «Замонавий таълим» («Современное образование») постановлением Президиума ВАК Республики Узбекистан от 20 марта 2015 года № 214/2 включён в перечень научных изданий, рекомендованных для публикации основных научных результатов докторских диссертаций (по 13.00.00 – ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ и 19.00.00 – ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ).

Комилова М.О.,

Тошкент тиббиёт академияси
«Педагогика ва психология» кафедраси
ўқитувчиси;

Исканжанова Ф.К.,

Тошкент тиббиёт академияси
«Педагогика ва психология» кафедраси
ўқитувчиси

ҒАЙРИИЖТИМОЙ ХАТТИ-ҲАРАКАТ ВА ҚИЗИҚИШЛАР БОЛАЛАР ВА ЎСМИРЛАРДА ХУЛҚ ОҒИШИНИ КЕЛТИРИБ ЧИҚАРУВЧИ ОМИЛ СИФАТИДА

КОМИЛОВА М.О., ИСКАНЖАНОВА Ф.К. ҒАЙРИИЖТИМОЙ ХАТТИ-ҲАРАКАТ ВА ҚИЗИҚИШЛАР БОЛАЛАР ВА ЎСМИРЛАРДА ХУЛҚ ОҒИШИНИ КЕЛТИРИБ ЧИҚАРУВЧИ ОМИЛ СИФАТИДА

Мақолада ғайриижтимоий хатти-ҳаракат ва қизиқишларнинг болалар ва ўсмирларда хулқ оғишининг келиб чиқишига таъсири масаласи таҳлил қилинган. Хусусан, ғайриижтимоий хатти-ҳаракатлар ва ижтимоий муҳит, дўстлар даврасининг болалар ва ўсмирларда хулқ оғишининг келиб чиқишига таъсири масаласи муҳокама этилган.

Таянч сўз ва тушунчалар: хулқ оғиши, ижтимоий-психологик муҳит, ижтимоий таъсир, ғайриижтимоий, хулқ-атвор, гуруҳий таъсир, ихтиёрий, ихтиёрсиз, англаган, англамаган, хатти-ҳаракат, қизиқишлар, моддий қизиқишлар.

КОМИЛОВА М.О., ИСКАНЖАНОВА Ф.К. АСОЦИАЛЬНЫЕ УСТАНОВКИ И ИНТЕРЕСЫ КАК ФАКТОР ОТКЛОНЕНИЯ ПОВЕДЕНИЯ У ДЕТЕЙ И ПОДРОСТКОВ

В статье анализируются влияние асоциальных установок и интересов на возникновение девиантного поведения у детей и подростков. В частности обсуждены влияние социально-психологической среды и поведение сверстников на возникновение отклонение поведение у детей и подростков.

Ключевые слова и понятия: отклонения поведения, социально-психологическая среда, социальное воздействие, асоциальный, поведение, групповые воздействия, произвольный, непроизвольный, преднамеренный, непреднамеренный, установка, интересы, материальные интересы.

KOMILOVA M.O., ISKANJANOVA F.K. ANTISOCIAL POSITION AND INTERESTS AS A FACTOR OF DEVIATION BEHAVIOR AMONG CHILDREN AND ADOLESCENTS

The article analyzes the impact of anti-social position and interests in the emergence of deviant behavior among children and adolescents. In particular, the influence of social and psychological environment, and the behavior of their peers on the occurrence of deviation behavior among children and adolescents are considered.

Keywords: deviations behavior, socio-psychological environment, social impact, anti-social, group effects, random, spontaneous, intentional, unintentional, installation (position), interests, tangible interests.

Илмий маълумотларга кўра, ғайриижтимоий хатти-ҳаракатларнинг психологик мазмун ва моҳиятида шахснинг қизиқишлари ҳам ётади¹. Қизиқишлар инсон хулқ-атвори ва унинг мазмунини белгилайди ҳамда шахснинг ўз олдига қўйган мақсадларини амалга оширишда фаоллигини таъминлайди.

Шу боисдан айтиш мумкинки, ғайриижтимоий қизиқишлар болалар ва ўсмирларда хулқ оғишининг келиб чиқишида иштирок этади ва унинг амалга оширилиши учун ўзига хос ички куч, йўналиш вазифасини ўтайди. Бошқача қилиб айтганда, ғайриижтимоий қизиқишлар хулқ оғишининг келиб чиқишига таъсир кўрсатувчи ички куч сифатида намоён бўлиб, хулқ оғишининг пайдо бўлишига таъсир қилади ҳамда унинг амалга оширилишига хизмат қилади.

Тадқиқотимизда (Ф.К.Исканжанова томонидан «Вояга етмаганларда хулқ оғишининг ижтимоий-психологик муаммолари» мавзусидаги докторлик диссертацияси юзасидан ишлаб чиқилган «Вояга етмаганларда ғайриижтимоий хатти-ҳаракатларнинг ихтиёрийлик ёки бошқа таъсирлар натижасида содир этилганликни ўрганиш» бўйича ижтимоий-психологик сўровномаси) ғайриижтимоий хатти-ҳаракатларнинг ва қизиқишларнинг болалар ва ўсмирларда хулқ оғишининг келиб чиқишига таъсирини ўрганиш мақсадида ишлаб чиқилган ижтимоий-психологик сўровномадан фойдаланилди.

Сўровнома натижаларидан маълум бўлишича, ўрганилган 93 нафар респондентларда 56,48% ғайриижтимоий хатти-ҳаракатлар болалар ва ўсмирлар томонидан ўз ихтиёрига кўра содир этилган бўлса, 10,64%и тенгқурлари ёки бошқаларнинг таъсири натижасида, 8,24%и катталарнинг таъсирида, 4,39%и ота-она ва яқинлари ҳамда 11,84%и илгари судланган криминал хулқли кишилар таъсири натижасида содир этилганлиги кузатилди (1-жадвал).

Респондентларга берилган сўровноманинг саволлари қуйидагича бўлган:

1. Сен ноқонуний хатти-ҳаракатингни ўз хоҳиш ва ихтиёринг билан амалга оширдим, деб ҳисоблайсанми? («Ҳа» ёки «Йўқ».)

2. Ноқонуний хатти-ҳаракатни амалга оширишда ўртоқларинг ёки тенгқурларингнинг таъсири бор деб ҳисоблайсанми? («Ҳа» ёки «Йўқ».)

3. Ноқонуний хатти-ҳаракатни амалга оширишда катта ёшдаги қўшнилари ёки бошқа бировларнинг таъсири бор деб ўйлайсанми? («Ҳа» ёки «Йўқ».)

4. Ноқонуний хатти-ҳаракатни амалга оширишда ота-онанг ва яқинларингнинг таъсири бор деб ўйлайсанми? («Ҳа» ёки «Йўқ».)

5. Сенинг танишларинг орасида илгари судланганлар борми? («Ҳа» ёки «Йўқ».)

6. Ноқонуний хатти-ҳаракатни амалга оширишда илгари судланган танишларингнинг таъсири бор деб ўйлайсанми? («Ҳа» ёки «Йўқ».)

Сўровнома натижаларидан маълум бўлишича, болалар ва ўсмирлар ғайриижтимоий хатти-ҳаракатларни содир этишда ташқи таъсирларнинг ўрнини очиқ-ойдин тан олмаганлари намоён бўлди. Шунинг учун вояга етмаганлар томонидан содир этилган ғайриижтимоий хатти-ҳаракатларнинг ихтиёрий ёки бошқа таъсирлар остида содир этилганлик ҳолатини таҳлил қилишда қўзғатилган процессуал иш ҳужжатлари маълумотларидан фойдаланиш яхши натижа берганлигини алоҳида таъкидлаб ўтмоқчимиз.

Олинган статистик маълумотларнинг кўрсатишича, республикамизда болалар ва ўсмирлар томонидан содир этилган ғайриижтимоий хатти-ҳаракатларнинг чорак қисми катталарнинг иштироки ёки таъсири остида амалга оширилган². Ушбу ҳолат таҳлил қилинганда, вояга етмаганлар ғайриижтимоий хатти-ҳаракатлари кўпинча катталарнинг қистови, таклиф ва ил-

¹ Белкин А.С. Внимание, ребенок! Причины, диагностика, предупреждение отклонений в поведении школьников. – Свердловск, 1981. – С. 97-102.

² Умаров Б.М. Ўзбекистонда вояга етмаганлар жиноятчилигининг ижтимоий-психологик муаммолари. (Монография) – Т., 2008. – 215-б.

1-жадвал. Вояга етмаганларда ғайриижтимоий хатти-ҳаракатларнинг ўз ихтиёри ёки бошқа таъсирлар натижасида содир этилганлик кўрсаткичи (фоиз ҳисобида)¹

№	Таъсир этувчи омиллар	12-13 ёш	14-15 ёш	16-17 ёш	Ўртача
1	Ҳеч кимнинг таъсирисиз, ихтиёрий равишда	54,8	57,0	55,6	55,8
2	Тенгқурлари таъсири остида	10,0	10,1	11,5	10,5
3	Катталарнинг таъсири остида	7,9	8,1	9,9	8,6
4	Ота-онаси ва яқинлари таъсири остида	4,8	4,2	4,9	4,6
5	Делинквент хулқли, илгари судланган кишилар таъсири остида	11,7	12,3	10,4	11,5
6	Жавоб бермаганлар	10,8	8,2	7,7	8,9

тимослари ҳамда ўзаро келишув ва биргаликда спиртли ичимлик истеъмол қилиш асосида содир этилаётганлигининг гувоҳи бўлдик.

Бундай ғайриижтимоий хатти-ҳаракатларни содир этиш нияти кўпинча, болалар ва ўсмирларда муайян вазиятларнинг таъсири натижасида тўсатдан пайдо бўлганлиги кузатилади. Бунга болалар ва ўсмирларнинг ёш хусусиятлари, яъни уларда қатъий ҳаётий хатти-ҳаракатларнинг мавжуд эмаслиги, ахлоқий ва ҳуқуқий қарашларнинг шаклланмаганлиги, тажриба ва дунёқарашнинг етарли эмаслиги кабилар сабаб сифатида хизмат қилган. Шунингдек, ўсмирлик ёшига хос бўлган ҳиссий беқарорлик, қўзғалувчанлик, таъсирланувчанлик хусусиятлари ва юзага келган муаммоли вазиятларни тўғри баҳолай олиш малакасининг етишмаслиги ҳамда ўзида юзага келган ўй ва ниятларни тезроқ амалга оширишга бўлган интилишнинг кучлилиги уларда ғайриқонуний ҳаракатларни амалга ошириш тўғрисидаги ниятнинг пайдо бўлишига олиб келган.

Бироқ, унутмаслик керакки, муайян вазиятлар ёки ташқи таъсирларнинг барчаси ҳам болалар ва ўсмирларда ғайриижтимоий хатти-ҳаракатларни амалга ошириш ниятининг пайдо бўлишига сабаб бўлиб хизмат қилмайди. Қачонки, ўсмир хулқ-атвори ва характер хислатларидаги ўзгариш билан ташқи таъсир ўртасида яқинлик, боғлиқлик юзага келса, ғайриижтимоий ҳаракатларни амалга ошириш нияти пай-

до бўлади. Ғайриижтимоий ниятнинг пайдо бўлиши ва амалга оширилишига ўсмирларнинг шахсий интилиши ва қизиқишлари ҳам таъсир кўрсатади. Баъзан кузатиладики, ўсмирнинг ўзи ғайриижтимоий ҳаракатлар, криминоген гуруҳлар психологиясига иштиёқманд бўлади. Шунинг учун улар бундай ғайриижтимоий ва ғайриахлоқий хулқли ўсмирлар гуруҳини ўзлари излаб топадилар ва улар билан бирга бўлишга интиладилар. Ушбу гуруҳдаги муҳит ва уларнинг фаолият мақсадлари ўсмир онги, хулқ-атворида аста-секин сингиб установа (йўналиш берувчанлик) вазифасини ўтайди. Бундай пайтда дастлаб ўсмирда ғайриахлоқий ният ва мақсад пайдо бўлади ва охир-оқибатда хулқ оғиши келиб чиқади.

Ғайриижтимоий ва ғайриахлоқий установа ва қизиқишларнинг шаклланиши ва уларнинг барқарор, доимий тус олиши хилма-хил омиллар, компонентларга боғлиқ бўлади. Хусусан, болалар ва ўсмирларда шахсий, қатъий ижтимоий мақсад ва йўналишларнинг шаклланмаганлиги ҳамда бир-бирига қарама-қарши бўлган ички мотивларга эга бўлиш ва бир вақтнинг ўзида ҳам ижтимоий зарарли, ҳам ижтимоий фойдали фаолият билан шуғулланиш ва бошқалар ғайриижтимоий ва ғайриахлоқий установакалар ва қизиқишларнинг шаклланишига ҳамда унинг доимий тус олишига сабаб бўлади.

Болалар ва ўсмирларда ғайриижтимоий ва ғайриахлоқий хулқнинг шаклланишига муайян установакалар билан бир қаторда, уларнинг қизиқишлари ҳам ўзига хос тарзда таъсир кўрсатади. Қизиқишларнинг ғайриижтимоий ва ғайриахлоқий хулқнинг шаклланишига таъсири хусусида фикр юритишдан аввал қизиқишлар тушунчаси тўғрисида, яъни, қизиқишнинг объек-

¹ Ф.К.Исканжанова томонидан «Вояга етмаганларда хулқ оғишининг ижтимоий-психологик муаммолари» мавзусидаги докторлик диссертацияси юзасидан ишлаб чиқилган «Вояга етмаганларда ғайриижтимоий хатти-ҳаракатларнинг ихтиёрийлик ёки бошқа таъсирлар натижасида содир этилганликни ўрганиш» бўйича ижтимоий-психологик сўровнома. Тадқиқот 2014-2015 йилларда Тошкент шаҳри, Тошкент, Андижон ва Фарғона вилоятларида ўтказилган.

ектив ва субъектив жиҳатлари, психологик мазмуни тўғрисида бироз тўхталиб ўтмоқчимиз.

Маълумки, қизиқишлар ижтимоий ва психологик мазмунга эга бўлиб, ижтимоий-тарихий ривожланиш жараёни маҳсули сифатида намоён бўлади. Қизиқиш ижтимоий муҳит шартшароитида жамоада, ижтимоий муносабатларда шаклланади ҳамда у шахс хоҳиш-иродаси ва онгига боғлиқ бўлмаган ҳолда эҳтиёжларни қондириш мақсадида муайян объектга йўналтирилган бўлади. Бу қизиқишнинг объектив мазмунга эга эканлигини кўрсатади. Бироқ, қизиқишнинг субъектив асоси ҳам мавжуд бўлиб, у киши фаолиятини йўналтирувчи, ундовчи мотив сифатида намоён бўлади. Шунингдек, қизиқиш нафақат мазмун жиҳатдан, балки намоён бўлиш шакли бўйича ҳам шахснинг психологик хусусиятларига боғлиқ бўлади. Гарчанд қизиқишнинг объектив жиҳатлари белгиланганлиги вазифасини ўтаса-да, аммо унинг намоён бўлиши шахснинг субъектив хусусиятларига боғлиқ бўлади. Шунинг учун айтиш мумкинки, қизиқиш объектив ва субъектив мазмунга эгадир ва шахснинг руҳий олами билан узвий боғлиқ ҳолда юзага келади ва намоён бўлади.

Қизиқишнинг ғайриижтимоий ва ғайриахлоқий ҳаракатлар мотиви сифатидаги ўрнини ўрганиш жараёнидан аён бўладики, вояга етмаган ёшдаги хулқ оғишига эга бўлган ўсмир ўз қизиқиши йўналтирилган объектнинг мазмун ва моҳияти, унинг аҳамиятини тўлақонли англаб етмайди. Аммо ушбу объектга нисбатан бўлган эмоционал қизиқиш ўсмирда турли хил қарама-қарши ёндашувларни келтириб чиқариши мумкин. Шу боисдан кўпинча ўсмирнинг қизиқиши нотурғун, беқарор ва тарқоқ характерга эга бўлиб, бирор-бир машғулот ёки предметга нисбатан ўзгарувчан кўринишли ишқибозлик сифатида намоён бўлади.

Тадқиқотимиз натижаларининг кўрсатишича, вояга етмаган ёшдаги ғайриижтимоий ва ғайриахлоқий хулқли ўсмирларнинг қизиқишлари аксарият ҳолларда нафақат беқарор, балки бир-бирини инкор қиладиган характерга ҳам эгадир. Масалан «Бўш вақтингда нима билан шуғулланишни яхши кўрасан»? деб берилган саволга респондентларнинг «Китоб ўқиш билан машғул бўлман» деб берган жавоблари

атиғи 18,0%ни ташкил қилган бўлса, «Ўқишга, билим олишга қизиқасанми»? деб берилган саволга респондентларнинг бор-йўғи 16,4%и «қизиқаман» деб жавоб берган. Ушбу ҳолат уларнинг қизиқишлари бир-бирини инкор этаётганлиги ёки бир-бирига унчалик тўғри келмаётганлигини кўрсатади. Чунки, 1-савол – китоб ўқиш билан шуғулланишга қизиқиш кўрсаткичи 2-саволнинг билим олишга, ўқишга нисбатан бўлган қизиқиш кўрсаткичидан анча фарқланади (2-жадвал).

Ушбу натижалардан кўринадики, ғайриижтимоий ва ғайриахлоқий хулққа эга бўлган болалар ва ўсмирларда қизиқишларнинг баъзан бир-бирини инкор этиш ҳолати уларда ёш ортиб бориши билан камайиб борганлиги кузатилади.

Ушбу вазиятни таҳлил қилиб кўрадиган бўлсак, улардаги бундай ҳолатни болалар ва ўсмирларнинг ёш хусусияти, муайян фаолият ёки предметга нисбатан бўлган қизиқишларининг беқарорлиги, муқаррар ҳаётий позициянинг шаклланмаганлигига боғлаб тушунтириш тўғри бўлади.

Болалар ва ўсмирларда қизиқишларнинг намоён бўлиш кўрсаткичи қуйидаги кўринишларни ҳосил қилди. Респондентларнинг 62,8%и «бўш вақтимда спорт билан шуғулланишни хуш кўраман» деб жавоб берган бўлса, 19,2%и «ҳеч нарса билан шуғулланмайман», деб жавоб берган. Ёш даврига кўра, спорт билан шуғулланишга нисбатан бўлган қизиқиш ёш ортиб бориши билан ёрқинроқ намоён бўлиб борганлиги кузатилади. Масалан, 11-13 ёш даврида спорт билан шуғулланишга қизиқиш 49,7%ни ташкил қилган бўлса, 16-17 ёшда бу кўрсаткич 62,4%га тенг бўлган. Ўз навбатида, респондентларнинг 19,2%и «ҳеч нарса билан шуғулланмайман» деб жавоб берганларининг гувоҳи бўламиз. Уларнинг фикрича, «бўш вақтларини ўзлари хоҳлагандай, яъни кўчада айланиб юриш, ичиш, чекиш, ўғрилиқ, безорилик, босқинчилик қилиш билан ўтказиш» уларга маъқулроқ келар экан.

Юқоридагилардан хулоса қилиб айтиш мумкинки, ғайриижтимоий хатти-ҳаракатларга бўлган қизиқиш болалар ва ўсмирларда жуда кам фоизни кўрсатади (19,2%). Қолган қисми, яъни, 62,8 ва 18,0%и спорт ва китоб ўқиш билан шуғулланишга бўлган қизиқишни

2-жадвал. Ғайриижтимоий ва ғайрияхлоқий хулқли болалар ва ўсмирларнинг қизиқишларини ўрганиш бўйича ўтказилган ижтимоий-психологик сўровнома натижалари (% ҳисобида)¹

№	Саволлар	11-13 ёш	14-15 ёш	16-17 ёш	Ўртача
1	Бўш вақтингда нима билан шуғулланишни яхши кўрасан?				
	а) спорт билан шуғулланиш	49,7	57,6	62,4	56,6
	б) бадий китоб, газета ва журнал ўқиш	32,0	18,2	15,6	21,9
	в) ҳеч нарса билан шуғулланишни хуш кўрмайман	18,3	24,2	22,0	21,5
2	Ўқишга, билим олишга қизиқасанми?				
	а) қизиқаман	19,5	18,6	12,6	16,9
	б) баъзан қизиқаман	23,3	20,0	14,4	19,2
	с) қизиқмайман	57,2	61,4	73,0	63,9
3	Коллеж, лицей ёки олий даргоҳларда ўқишни, касб эгаллашни хоҳлармидинг?				
	а) хоҳлар эдим	55,2	37,2	40,4	44,3
	б) билмадим	12,8	14,4	10,4	12,5
	с) хоҳламайман	32,0	48,4	49,2	43,2
4	Ижтимоий фойдали меҳнат билан шуғулланишга қандай қарайсан?				
	а) яхши	36,4	10,8	4,6	17,3
	б) жавоб беришим қийин	-	10,6	11,2	7,3
	в) баъзан шуғулланса бўлади	18,6	14,6	12,0	15,1
	г) салбий	45,0	64,0	72,0	60,3
5	Эртанги ҳаётинг ёки турмушинг қандай бўлишини хоҳлардинг?				
	а) яхши	28,6	23,8	27,8	26,7
	б) менга барибир	20,4	27,2	29,6	25,7
	в) ўйлаб кўрмаганман	51,0	49,0	42,6	47,5
6	Санъатга қизиқасанми?				
	а) қизиқаман	18,4	13,3	12,4	14,8
	б) қизиқмайман	67,2	67,4	78,0	70,9
	в) билмадим	14,4	19,3	9,6	14,4
7	Ширин таом ва ширинликларни ёқтирасанми?				
	а) ёқтираман	86,2	79,8	61,4	75,8
	б) унчалик эмас	12,2	17,3	24,2	17,9
	в) ёқтирмайман	1,6	2,9	14,4	6,3
8	Спиртли ичимлик ичиш ёки тамаки чекиш сенга ёқадими?				
	а) ёқади	10,7	20,3	56,8	29,2
	б) унчалик эмас	14,8	16,0	24,7	18,5
	в) ёқмайди	74,5	63,7	18,5	52,2
9	Чиройли, қимматбаҳо кийим кийишни ёқтирасанми?				
	а) ёқтираман	18,4	40,2	56,0	38,2
	б) унчалик эмас	24,9	21,2	15,6	20,6
	в) менга фарқи йўқ	56,7	38,4	28,4	41,2
10	Мабодо ўғирлик қилганингда, энг аввало, нимани олган бўлар эдинг?				
	а) пулни	18,4	40,2	56,0	38,2
	б) қимматбаҳо буюмларни	24,9	21,2	15,6	20,6
	в) озиқ-овқат ва ширинликларни	56,7	38,4	28,4	41,2

¹ Ф.К.Исканжанова томонидан «Вояга етмаганларда хулқ оғишининг ижтимоий-психологик муаммолари» мавзусидаги докторлик диссертацияси тадқиқотлари юзасидан ишлаб чиқилган «Ғайриижтимоий ва ғайрияхлоқий хулқли болалар ва ўсмирларнинг қизиқишларини ўрганиш бўйича ижтимоий-психологик сўровнома». Тадқиқот 2014-2015 йилларда Тошкент шаҳри, Тошкент, Андижон ва Фарғона вилоятларида ўтказилган.

намоён қилмоқда. Бу шундан далолат берадики, ғайриижтимоий ва ғайриахлоқий хулққа эга бўлган болалар ва ўсмирлар ўзларининг ғайриқонуний ҳаракатларига нисбатан бўлган қизиқишларини яширишга ҳаракат қиладилар. Шунинг учун тадқиқотимизда иштирок этган респондентларнинг гарчанд ғайриижтимоий ва ғайриахлоқий ҳаракатларга нисбатан қизиқишлари даражаси паст бўлса-да, улар томонидан ғайриижтимоий ва ғайриахлоқий ҳаракатларнинг амалга оширилганлик ҳолатини кўришимиз мумкин.

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, ғайриижтимоий қизиқишларга эга бўлган болалар ва ўсмирларнинг барчаси ҳам ғайриижтимоий ва ғайриахлоқий хатти-ҳаракатларни амалга оширавермайди. Улар учун ғайриижтимоий қизиқиш баъзан шунчаки бир қизиқувчанлик кўринишида намоён бўлганлиги кузатилади.

Ғайриижтимоий ҳаракатларга нисбатан қизиқиши юқори бўлган болалар ва ўсмирларда хулқ оғишининг келиб чиқмаслигининг олдини олиш учун, энг аввало, улардаги ғайриижтимоий қизиқишларга барҳам бериш, уларда ахлоқий, ҳуқуқий ва маънавий меъёрларга бўлган ижобий муносабатларни шакллантириш мақсадга мувофиқдир.

Тадқиқотларимиздан маълум бўлишича, болалар ва ўсмирларнинг ғайриижтимоий ва ғайриахлоқий ҳаракатлари шахс хусусияти ва ижтимоий вазиятларга боғлиқ ҳолда ёки моддий бойликларга нисбатан қизиқишларнинг таъсири остида содир этилади.

Моддий қизиқишлар тадқиқотимиз натижаларидан маълум бўлишича, болалар ва ўсмирларда ёш даврига кўра турлича намоён бўлади. Масалан, 11-15 ёшда асосан «гастрономик», яъни озиқ-овқатга (ширинлик, конфет, музқаймоқ, ширин таом) нисбатан бўлган қизиқиш ёрқин ифодаланади. Бунини сўровномада «ширин таом ва ширинликни ёқтирасанми?» деб берилган саволга 12-15 ёшли болаларнинг 86,2%и «ёқтираман» деб, 1,6%и эса «ёқтирмайман» деб жавоб берганликлари ҳам кўрсатиб турибди.

12-13 ёшда спиртли ичимликни истеъмол қилиш ва тамаки чекишга нисбатан бўлган қизиқиш бошқа ёш даврига қараганда анча кам

кўрсаткичга эга эканлиги кузатилди. Яъни, бу ёшда спиртли ичимлик истеъмол қилиш ва тамаки чекишга бўлган қизиқиш кўрсаткичи 10,6%га тенг бўлган бўлса, 16-17 ёшда кескин ошганлиги, хусусан, 56,8%га кўтарилганлигини кўрамиз. Шунингдек, бу ёшга келиб, яхши кийиниш ва кийим-кечакка нисбатан бўлган қизиқиш ҳам нисбатан ошганлиги кузатилади (48,2%).

Юқоридагилардан келиб чиқиб, болалар ва ўсмирларда ғайриижтимоий ва ғайриахлоқий хулқнинг келиб чиқишида моддий қизиқишларнинг етакчилик қилиши ва уларнинг намоён бўлиши улар шахсининг индивидуал-психологик хусусиятларига боғлиқ равишда юзага келганлиги кузатилади. Шу боисдан бундай қизиқишни шакллантирувчи шарт-шароитлар ва омилларни тадқиқ қилиш ғайриижтимоий қизиқишларнинг олдини олишда муҳим аҳамият касб этишини таъкидлаб ўтиш ўринлидир.

Шунингдек, вояга етмаган болалар ва ўсмирларнинг тарбиясига салбий таъсир кўрсатувчи ота-оналарни аниқлаб, маҳалла йиғинларида муҳокама қилиш, уларга жамоатчилик таъсирини ўтказиш, лозим ҳолларда ушбу ота-оналар билан тегишли профилактик тадбирларни ўтказиш ва маҳалла фаолларидан бирини уларга бириктириш; ҳуқуқбузарлик, жиноят қилишга мойил ва тарбияси оғир бўлган вояга етмаганларни аниқлаб, уларнинг қизиқишлари, иқтидорларига қараб уларни ҳар хил тўғарақларга жалб қилиш; маҳалла фаолларининг вояга етмаганлар хулқ оғишининг олдини олиш ишларида маҳалла, мактаб, оила ҳамкорлигини таъминлашга эришиш; вояга етмаганларни маҳалла жамоатчилик ишлари, турли хил тадбирлар, маҳалла ижтимоий ҳаётига кенг равишда жалб этиш; маҳаллада истиқомат қилаётган вояга етмаганларнинг бўш вақтларини қандай ўтказаятганликларини мактаб, ота-оналар билан ҳамкорликда назорат қилиш; моддий-маиший шароитнинг етарли эмаслиги вояга етмаганларда жиноятчилик хулқининг келиб чиқишига таъсир этишини ҳисобга олиб, бундай оилаларга маҳаллий ҳокимият, ижтимоий таъминот идоралари ва хайрия жамғармалари томонидан моддий ёрдамлар бериб туришни ташкил этиш мақсадга мувофиқ бўлади, деб ўйлаймиз.

Адабиётлар:

1. Белкин А.С. Внимание, ребенок! Причины, диагностика, предупреждение отклонений в поведении школьников. – Свердловск, 1981. –С. 97-102.
2. Змановская Е.В. Девиантология (психология отклоняющегося поведения). 4-ое издание. – М., 2007. –С. 285.
3. Умаров Б.М. Ўзбек оилавий тарбиясидаги айрим нуқсонлар. // «Халқ таълими» 2003, № 2. –55-57-б.
4. Умаров Б.М. Ўзбекистонда вояга етмаганлар жиноятчилигининг ижтимоий-психологик муаммолари. (Монография) – Т., 2008. –34-б.